

De andre køn: Idéhistoriske perspektiver på køn og kønnede perspektiver på (idé) historien

AF LOUISE ROGNLIEN OG SIDSEL JELVED KENNILD

SLAGMARK #83

SIDER: 7-35

Køn har en historie, og historien er kønnet. Men hvad vil det egentlig sige? Og hvad er konsekvenserne af, at vi opstiller det på denne måde? Derfor spørger vi: Hvad kan et blik for kønsspørgsmålet bidrage med i historievidenskaben? Og hvad bidrager historievidenskaben med til kønsspørgsmålet og kønstænkningen? Og på hvilken måde fortæller kønsspørgsmålet os noget om en skiftende historieforståelse? Det er dette problemfelt, vi indskriver os i med følgende nummer af *Slagmark*.

Køn er både filosofisk og historisk, en idé og noget materie, organer og begreber, noget socialt, privat og videnskabeligt. Som sådan er køn meningsorganiserende – ikke bare for fænomenet køn selv, men også for andre forhold i samfundet. Vi spørger derfor både til, hvad køn *er*, og til hvad køn *gør*. Disse spørgsmål har historisk karakter, fordi de samtidig forudsætter spørgsmålene om, hvad køn har været og har gjort. Spørgsmålet om kønnets effekt er et spørgsmål om, hvad vi forstår og har forstået ved kønnets væsen – og dette er grundlæggende et idéhistorisk spørgsmål. Det vil blandt andet sige, at kønsspørgsmålet både har et tækningsmæssigt og et historisk islæt, og det er disse to strenge, vi vil udfolde i denne indledning.

At spørge ind til spændingen mellem køn og historie er mere end blot et frugtbart, disciplinært møde – det er også en dybere undren over, hvorfor spændingen overhovedet gør sig gældende? Kønsspørgsmålet, og måske køn selv, har gennem historien ændret karakter. Det historiske blik (bagud), er ikke kun en afklaring af,

hvordan det engang var, men også et udtryk for vores egen samtids kønsforestillinger, som igen er resultater af historien. Fra et historiefilosofisk perspektiv peger historiseringen af køn samtidig også fremad, fordi en afdækning af kønnenes historiske islæt er en afdækning af grundlaget for nutidens forandringspotentiale.

Temanummerets titel er først og fremmest en håndsækning til Simone de Beauvoirs hovedværk *Le Deuxieme Sexe – Det andet køn* (1949). Værket var banebrydende både for dets filosofiske blik på kønnet overhovedet, såvel som for Beauvoirs analyse af 'den kvindelige situation'. Dernæst er titlen også en omfavnelser af den moderne kønsforskning, som i et gensidigt udviklingsforhold mellem sociale bevægelser og faginterne brud har udvidet kønnets genstandsfelt til også at omfatte det flertydige og det skæve. Derfor er køn i flertal.

Med denne titel genfortæller vi samtidig en bestemt historisk udlægning om både kønshistorien og om kønstænkningens tilblivelse og tilstand. Hvor kønstænkningen har en tendens til at historisere sig selv som en fortælling, der går fra Beauvoir til Butler,¹ tager kønshistorien ofte 1970'ernes kvindebevægelse og udviklingen af kvindehistorien som fagfeltets begyndelse.² Begge tendenser er også udgangspunktet og rammen for denne indledning, hvor vi skitserer nogle af de centrale, kanoniserede bidrag, der er knyttet til kønnets historie og historicitet. Samtidig vil vi udvide fortællingen for at give et lidt dybere og mere nuanceret billede af udviklingen af forholdet mellem køn og historie. Løbende vil vi knytte denne fortælling sammen med temanummerets bidrag, som på forskellig vis bidrager til at udfolde, undersøge og udvide genstandsfelterne. Vi har også valgt at udfolde en række problematikker og genstandsfelter, som bidragene ikke behandler, men som vi alligevel finder væsentlige i aftegningen af problemfeltet køn og historie.

1 Se eksempelvis tidsskriftnummeret *Fra Beauvoir til Butler*, Kvinder, Køn & Forskning, nr. 2 (1999), red. Bente Gade og Rikke Sanderhoff.

2 Kirsten Grønbaek Hansen et. al. red., *Er der spor? Feminisme, aktivisme og kønsforskning gennem et halvt århundrede* (København: Frydenlund Academic, 2012); Gro Hagemann, *Feminisme og historieskrivning. Inntrykk fra en reise* (Oslo: Universitetsforlaget, 2003); Ida Blom, "Kjønn som analysekategori i historisk forskning", i *Køn i historien*, red. Agnes S. Arnórsdóttir og Jens A. Krasilnikoff (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2004), 13-43.

KØNSHISTORIENS FORHISTORIE

Til trods for at kønshistoriens historie om sig selv ofte begynder med efterkrigstidens kvindebevægelser, kan der, som blandt andre kønshistorikeren Ida Blom har påpeget, trækkes en "spinkel forskningsstreng" tilbage til i hvert fald midten af det 18. århundrede. Den moderne akademiske historiedisciplin tog på forskellig vis fat i "kvindespørgsmålet" som et historisk spørgsmål som følge af, at historien blev et af modernitetens helt store spørgsmål.³

Der blev i den sidste halvdel af 1700-tallet og fremover udformet flere historiske analyser over køn og kønsforskellen med særlig fokus på kvinden. Flere af disse historiske udlægninger placerede kvinden som værende lavere end manden i et udviklingshierarki over menneskeheden. Et eksempel på dette er historikeren Christoph Meiner, der arbejdede med at inddele mennesker efter udviklingstrin knyttet til køn og race.⁴ Meiner, der især er kendt for sin tilslutning til *polygeneseteorien* og for at have ydet stor intellektuel indflydelse på den nazistiske tænkning, skrev et firebindsværk om kvindens historie: *History of the Female Sex: Comprising a View of the Habits, Manners, and Influence of Women, Among all Nations, from the Earliest Ages to the Present Time* (1788-1800). Målet med værket var at udforme en universalistisk historisk udlægning af kvinder "fra alle tider, i alle lande". Meiner var også kritiker af Wollstonecrafts kønstænkning og hendes krav om ligestilling i opdragelse og samfundsmæssig behandling.

Der fandtes historieskrivning, der i et nutidigt perspektiv kan synes mere konstruktivistiske i deres tilgange til kønsforskelle og kønnede udtryksformer. Et eksempel på dette er den skotske filosof og historiker John Millar, der i 1773/8 udgav *The Origin of the Distinction of Ranks: An Inquiry Into the Circumstances Which Give Rise to the Influence and Authority in the Different Members of Society*, hvor han allerede før Karl Marx, Friedrich Engels og August Bebel argumenterede for, at økonomiske systemer determinerede sociale relationer, blandt andet mellem kønnene. Blandt andre titler fra Millars hånd finder vi: "The effects of poverty and barbarism with respect to the condition of women" og "Changes in the condition

³ Blom, "Kjønne", 15.

⁴ Behandlet af den tyske historiker Michael Harbsmeier i "World Histories Before Domestication. The Writing of Universal Histories, Histories of Mankind and World Histories in Late Eighteenth Century Germany," *Culture and History*, nr. 5 (1989): 93-131.

of women arising from the improvement of the useful arts and manufactures”.⁵ Et dansk eksempel er Lauritz Engelstoft, der skrev værket *Forsøg til en Skildring af Qvindekjønnets Huuslige og Borgerlige Kaar hos Skandinaverne før Christendommens Indførelse* (1799), som også undersøgte, hvordan produktionsforholdene påvirkede kvinders stilling i samfundet.

Disse eksempler viser, hvordan historikere allerede før de disciplinære forgreninger i kvindehistorie og kønshistorie rettede opmærksomheden mod de historiske grundlag for kønnenes forskellige roller i en samfundsmæssig kontekst. Men kønsspørgsmålet gjorde sig også gældende både i en rettighedsmæssig, samfundsmæssig og historiefilosofisk sammenhæng. Beauvoir var måske den første til at opstille kønnet som et filosofisk problem, der må håndteres historisk. Men forholdet mellem køn og historie går forud, også i tænkningen.

KØNSSPØRGSMÅLET I DEN MODERNE TÆNKNING

Kønsspørgsmålet, som omfatter, hvilke effekter køn har, har haft og kan få, er et 'moderne' spørgsmål, da det er knyttet til idéer om historiens formål, nytte og mulighedsrum. Med dette mener vi, at moderniteten som erfaret brud med tidligere 'perioder' ændrede forestillingerne om både fortid og fremtid, og dermed også historiens forløb.⁶ Den moderne historieskrivning og historietænkning drejede sig om at afdække historiens indre udviklings- og fremskridtslogik, for at besvare spørgsmålet om, hvordan historisk forandring peger frem mod en forløsning.⁷ Dette indebar en anerkendelse af, at mennesket og samfundet som sådan havde et iboende potentiale for at forandre sig selv. I det moderne industrielle samfund blev dette potentiale for selvfrebracht historisk forandring knyttet til kampen for borgerlige rettigheder. I forhold til køn kom det blandt andet til udtryk i suffragetternes kamp for stemmeret – feminismens såkaldte *første bølge*. Men også i tænkningen er der flere eksempler på, hvordan idéer om køn som kategori og fænomen er til

5 William C. Lehmann, *John Millar of Glasgow 1735-1801: His Life and Thought and his Contributions to Sociological Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1960).

6 Lynn Hunt, "Modernity and History," i *Measuring Time, Making History* (Budapest: Central European University Press, 2012), 47-91.

7 Hans-Jørgen Schanz, "Modernitet," i *50 idéer der ændrede verden* (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag), 165-170.

stede i historiske perspektiver på det borgerlige rettighedssamfunds oprindelse, tilstand og fremtid. Her tænker vi blandt andre på John Stuart Mills *On the Subjection of Women* (1869), på August Bebels *Die Frau und der Sozialismus* (1879) og på Friedrich Engels' *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* (1884), der alle tre behandlede kvindespørgsmålet. Dvs. at de undersøgte årsagerne til kvindens undertrykkelse og hendes ulige stilling i samfundet i et historisk perspektiv, der samtidig afklarede, hvilke af disse historiske forhold, der kunne siges at rumme forandringspotentiale og dermed pege ud over sig selv.

Bebel var den første socialist, der adapterede marxistisk tankegods til en udfoldelse af kønsspørgsmålet. Han sporede kvinders stilling i classesamfundets historie fra primitive til industrialiserede samfund. Roden til kvinders undertrykkelse lå for Bebel i kvindernes økonomiske afhængighed af mændene. Ophævelsen af det borgerlige samfunds familiestruktur var derfor en betingelse for kvindens frigørelse og et resultat af klassekamp.⁸ Fem år efter Bebels værk, argumenterede Engels for, at den agrikulturelle omstyrtelse af menneskets ellers oprindeligt matrilineære slægtskabsrelationer samt den samtidige indførelse af den private ejendomsret var baggrunden for det "kvindelige køns verdenshistoriske nederlag". Engels lagde vægt på at vise de historisk, specifikke sociale og materielle relationer som grundlaget for samfundets indretning og udvikling – og dermed også kvinders ulige stilling. Kernefamilien udtrykte for Engels et aspekt ved det borgerlige samfunds relationer under kapitalismen, hvor kvinders roller var (og man kunne mene: stadig er) sammenlignelige med tjenere og prostituerede. Afskaffelsen af kapitalens sociale og materielle relationer, blandt andet udtrykt i ejendomsretten, var for Engels derfor også afskaffelsen af kvinders undertrykkelse.⁹

Forud for både Engels og Bebel argumenterede den liberale Mill i sit essay for, at kvinders underlegne retsstatus, blandt andet med hensyn til manglende stemmeret, var forkert i sig selv og en hindring for mennesket i dets forbedring af sig selv. Samfundsbetingede rettigheder måtte også udbredes til kvinderne. I modsætning til samtidens gængse forestilling om, at kvinder var mindre rationelle end mænd, argumenterede Mill for, at hvis følelsesmæssig adfærd fandtes hos kvinder, så måtte

8 August Bebel, *Die Frau und der Sozialismus* (Bonn: J.H. Dietz, 1994 [1879]).

9 Friedrich Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* (Hofenberg, 2017[1884]).

det være et udslag af den måde, kvinder blev opdraget på.¹⁰ Mills pointe om, at uligheden mellem kønnene var et udslag af ulige behandling og ikke begrundet i en ulige natur, er et ekko af Mary Wollstonecrafts argument fra *A Vindication of the Rights of Women* (1792), som udkom mere end 70 år før Mills essay.

Det er netop Mary Wollstonecrafts kønstænkning, som Martin Fog Lantz Arndal i dette nummer af Slagmark undersøger i artiklen "Det naturlige og æstetiske køn: køn og kroppe hos Mary Wollstonecraft". Foruden at udlægge de sociale aspekter ved Wollstonecrafts forståelse af kønnet ulighed, viser Arndal os også, hvordan krop og æstetik spillede en rolle for hendes opfattelser af kønnet og kønsforskellen. Arndal udfolder Wollstonecrafts tænkning i dens relation til Jean-Jacques Rousseau og Edmund Burke. Ligeledes peger Arndal på, hvordan det sociale og kropslige aspekt ved kønnet blev bragt med ind i den romantiske litteratur, blandt andre af Percy B. Shelley.

DET ANDET KØN

Vi vender nu blikket mod startskuddet i kønstækningens historie om sig selv og til udgivelsen af Simone de Beauvoirs *Det andet køn*. Værket er historisk vigtigt i mere end én forstand: Det er et billede på sin tid, men det går også ud over sin tid, og markerer begyndelsen på kønsfilosofien, som vi kender den i dag. Det er stadigvæk et monument for kvindebevægelsen, feminismen og kønstækningen, og står derfor også centralt i kønshistoriens (idé)historie. Samtidig er værket også et forsøg på at historisere kvindens situation eller at indskrive kønsspørgsmålet i sin historiske kontekst.

Ideen om kvindens situation som 'anden' eller 'køn' i modsætning til manden som sammenfaldende med menneskeheden simpelthen, dvs. som standard, er kernen for Beauvoirs analyse og hendes undersøgelse af kvindens eksistentielle bestemmelse. I kraft af dette spørger Beauvoir: "[...] hvorfor er kvinden det *Andet*? For at få dette besvaret må man først vide, hvordan hun har reproduceret det naturgivne i historiens løb. Man må vide, hvad menneskeheden har gjort med

10 John Stuart Mill, *On the Subjection of Women* (Scotts Valley: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2017 [1869]).

menneskehunnen.”¹¹ Kvindens situationsfornemmelse som Anden er påvirket af kønnets historiske forankring og udvikling.

Værket kan siges at udfolde to forhold, hvad angår kønnets *indskrivning* i historiens løb. For det første peger værket på kønnets historiske forankring og spejling i *hele* menneskehedens historie. Og for det andet peger værket samtidig på det tidslige aspekt ved den enkeltes erfaring. For Beauvoir er mennesket karakteriseret ved at kunne unddrage sig det givne gennem handling – dvs., det er karakteriseret ved frihed, og dermed historien, ikke ved instinkt: Mennesket er “[...] ikke en dyreart, men en historisk realitet”.¹² Med dette mener hun, at menneskets situation er *anti-fysis*¹³ – dvs. et forhold, der bliver til ved egen kraft. Med andre ord er mennesket bestandigt i gang med at bearbejde vilkårene for dets egen tilblivelse. Kvindens vilkår skal dermed ikke blot defineres som et udslag af det organiske køn slet og ret. Tværtimod må vilkårene forstås som et udtryk for, hvordan menneskeheden selv har etableret kønsforskellens betydning.¹⁴ Den kvindelige situation må derfor forstås både gennem dens historiske oprindelse og gennem den konkrete, levede erfaring. Konsekvensen er, at kønnet ikke blot er et subjektivt indre forhold hos den enkelte eller det kollektive subjekt ‘kvinder’, men derimod et vilkår, hvis historiske transformationer giver sig til kende i objektive samfundsmæssige forhold. Det er for så vidt også en påmindelse om, at til trods for at kønsforskellen ganske vist findes, så kan vi ikke forstå den som et banalt empirisk faktum.

I dette nummer af *Slagmark* bringer vi to artikler, der hver især udfolder Simone de Beauvoirs kønstænkning i relation til den filosofiske arv, hun var i samtale med, samt peger på, hvad det har betydet for den feministiske tæknings tradition.

Johanna Sjöstedts artikel “Framtid eller upprepning? Heidegger och “ögonblicket” i Simone de Beauvoirs 1940-talsessäer” analyserer den fænomenologiske arv i Beauvoirs forståelse af tidslighed, og hvad denne tidslighed har at gøre med menneskets, herunder kvinders, situation. Med udgangspunkt i en læsning af to af Beauvoirs

11 Simone de Beauvoir, *Det Andet Køn*, bd. I (København: Gyldendal, 2019), 76.

12 Beauvoir, *Det Andet Køn*, 72 – her citerer hun den franske filosof og fænomenolog Maurice Merleau-Ponty, der sammen med Beauvoir selv og Jean-Paul Sartre havde et mangeårigt arbejdsfællesskab blandt andet i forbindelse med tidsskriftet *Les Temps Modernes*.

13 Beauvoir, 95 – her parafraserer hun Friedrich Engels fra *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* (1884).

14 Beauvoir, 95.

filosofiske essays, der går forud for *Det andet køn*, viser Sjøstedt, hvordan Beauvoirs idé om 'øjeblikket' er i samtale med Heidegger, samt hvordan denne idé er dels et eksistensfilosofisk og dels et historiefilosofisk alternativ til eksempelvis den dialektiske eller hegelianske arv, der også findes hos Beauvoir.

Omvendt er det netop det hegelianske islæt hos Beauvoir, som Anna Cornelia Ploug udfolder i sin artikel "Hegel i Paris – Beauvoir og den feministiske kritiks dialektiske arv". Foruden at indplacere Beauvoir i mellemkrigstidens Hegelrenæssance i Frankrig, fra hvilken hun ellers ofte er udeladt, demonstrerer Ploug, at Beauvoirs undersøgelse af 'problemet kvinden' i *Det andet Køn* beror på en Hegel-inspireret dialektik. Ploug opregner således fire feminine figurer, gennem hvilke hun viser, hvordan Beauvoirs udfoldelse af de indre modsætninger i begrebet 'kvinden' er et eksempel på kritisk tænkning, samt på hegeliansk begrebsafklaring.

KVINDEBEVÆGELSE OG KVINDEHISTORIE

Mens Simone de Beauvoir ofte står som den moderne krumtap for kønstænkningen, står 1968'ernes aktivistiske kvindebevægelse og kvindehistorien, som nævnt, ofte som udgangspunkt for vores samtids kønshistorie. Den norske historiker Dunja Blažević åbner sin afhandling om udviklingen af den skandinaviske kvinde og kønshistorie således:

Kvinde- og kønshistorie er skiftevis blevet beskrevet som en forlængelse af den nye kvindebevægelse, som en del af den feministiske forskning, der udviklede sig i de vestlige lande i 1970'erne og 1980'erne, og som et resultat af interne interesseforskydninger inden for historiefaget selv. Hvilken forklaring, der lægges vægt på, afhænger af den, der bliver spurgt.¹⁵

Hun fremhæver, hvordan den disciplinære udvikling af kønshistorien kan føres tilbage til faginterne kritikker, brydninger og udviklinger inden for de historiske discipliner såvel som de sociale bevægelser – især kvindebevægelsen og den såkaldte *anden-bølge-feminisme*. Ifølge Blažević er disse forskellige bud på udviklingshisto-

¹⁵ Dunja Blažević, "Jakten på et fagfelt: den skandinaviske kvinde- og kønshistoriens fremvekst i skjæringsfeltet mellem historieforskning og kvinde- og kønnshistorie" (Ph.d.-afhandling, Universitetet i Bergen, 2015), 8.

rier egentligt ikke hinanden udelukkende, men tværtimod flere sider af samme sag – en sag, som er blevet påvirket af både aktivistiske bevægelser og forskere samt af dialogen mellem dem. For klarhedens skyld vil vi dog kort udlægge de to hovedstrenger i udviklingen af kvinde- og kønshistorien hver for sig.

I løbet af 1960'erne og 1970'erne blomstrede mange kvindebevægelser op på globalt plan. I den skandinaviske offentlighed blev parolen "det private er politisk" afgørende for rødstrømperne, da parolen sigtede til krav om reel ligestilling for kvinder. Dette handlede blandt andet om social reproduktion, ret til seksuel frigørelse og om at sikre lige muligheder på arbejdsmarkedet. Baggrunden for dette politiske engagement var den såkaldte *patriarkatsteori*, der tog udgangspunkt i den politiske og økonomiske undertrykkelse, der kom til udtryk i samfundet. Teorien omfattede idéen om, at mænd som gruppe opretholder og drager fordele af kvindeundertrykkelse. Den nye kvindebevægelse kan siges at være identitetspolitisk i den forstand, at den tog afsæt i at kæmpe for lige rettigheder og mod ulighed baseret på identitetskategorier såsom køn, race og klasse. Kvindekampen blev derfor også knyttet sammen med andre identitetsmæssige og politiske rettighedskampe såsom den amerikanske borgerrettighedsbevægelse i USA og globale, antikoloniale selvstændighedskampe. Disse brydninger bidrog til en række interne kritikker mod kønstænkningen og feminismen, hvilket vi kommer ind på senere.

De samfundsmæssige udviklinger påvirkede også universitetet og førte til en række interesseforskydninger i historiefaget, som blandt andet medførte disciplineringen kvindehistorie. Formålet med kvindehistorien var først og fremmest at synliggøre glemte kvinder og deres erfaringer, skæbner og fortællinger. Kvindehistorien udviklede sig i relation til den neo-marxistiske socialhistorie, der satte som sit formål at skrive "historie nedefra".¹⁶ Fremfor at skrive om eliten – de store, vigtige mænd – skulle historien skrives om folket, hverdagen, arbejderne og de uhørte stemmer, hvilket faldt sammen med den ovenfornævnte nye venstrefløjs identitetspolitiske kritik.¹⁷ Den nye og alternative socialhistorie indebar en forskydning fra opfattelsen af proletariatet som det verdenshistoriske subjekt til en opmærksomhed

16 Joan W. Scott, "Women's History," i *Gender and the Politics of History* (New York: Columbia University Press, 1999), 21.

17 Se eksempelvis idéhistoriker Lynn Hunt, *Writing History in the Global Era* (New York/London: W.W. Norton & Company, 2014).

rettet mod en myriade af forskellige historiske agenter såvel som mod nye historiske metoder, der kunne favne andre kildetyper. Selvom socialhistorien gjorde plads til kvinder ved at udvide de historiske subjektskategorier, var den også i fare for at reducere køn til et biprodukt af økonomiske relationer, hvilket medførte et behov for en særlig historieskrivning med fokus på kvinder.¹⁸

Kvindehistorie er et af de første akademisk-disciplinære spor af mødet mellem køn og historie. Ligesom med det politiske engagement var denne historiske ambition også forbundet til *patriarkatsteorien*, som beskrev fortrængningen af kvinder fra historien som et systematisk og strukturelt produkt af mandlig dominans. Kvindehistorien var derfor en slags "opdagelsesfærd", som Ida Blom har kaldt det, hvor man opsporede de kvinder, der endnu ikke var blevet indskrevet i historiebøgerne.¹⁹ På engelsk kaldte man dette for *her-story* for at tydeliggøre, hvordan den klassiske historie i udgangspunktet var mandsdomineret, men blev fremstillet neutral: *his-story* – hans fortælling. Som kønshistoriker Joan Wallach Scott har vist, handlede det i første omgang om, at "genskrive historien" ved at konstruere kvinder som historiske subjekter, dvs. som aktive agenter i historien.²⁰ At konstruere kvinder som historiske subjekter handlede således om at inkludere "normale kvinder" og deres erfaringsverden i hjemmet såvel som i politiske rettighedskampe. Men det handlede også om at skrive "de store kvinders biografier" – blandt andet ved at fremhæve tidligere kvindelige politiske og militære ledere, filosoffer og intellektuelle.

SEKSUALITETENS HISTORIE

En anden central begivenhed, både i kønstænkningen og i kønshistorien, i perioden efter ungdomsoprøret er udgivelsen af Michel Foucaults *Vilje til viden* (1976), det første bind i det planlagte firebindsværk *Seksualitetens historie* (*L'Histoire de la sexualité*). Gennem værket knyttede Foucault sine overordnede teorier om magtens historiske, relationelle, altomsgribende og produktive karakter til forhold som køn og seksualitet:

18 Scott, "Women's History," 22.

19 Blom, "Kjønn."

20 Scott, "Women's History."

Vi [...] lever selv i et "køns-" eller rettere "seksualitets"samfund: magtmekanismerne henvender sig til legemet, til livet, til det der får livet til at yngle, til det, der styrker arten, dens livskraft, dens herskeevne eller dens anvendelighed. Ved at tale om sundhed, afkom, race, artens fremtid og samfundets levedygtighed, taler magten *om* seksualiteten *til* seksualiteten [...].²¹

En analyse af de historiske sammenhænge, der har bragt kønnet og seksualiteten på tale, eksempelvis religiøse og socialmedicinske, kan ifølge Foucault fremmane de magtrelationer, der diskursivt og kulturelt har tildelt subjektet dets seksualitet og kønsidentitet. Historien viser altså de organiserende 'love' eller 'ordner', der bag om ryggen på sig selv regulerer de diskursivt mulige subjektspositioner for køn og seksualitet i en moderne historisk sammenhæng.²² Foucault brugte historien til at afdække den 'grammatiske' magt, der ligger i kønnet, og den måde hvorpå både kønnet og denne magt indstiftes – og ikke mindst er blevet indstiftet i løbet af historien som et resultat af magtens produktive karaktertræk.

I denne forbindelse er det afgørende også at nævne Foucaults udgivelse af den franske intersexperson Herculine Barbins (1838-1868) erindringer med et tilhørende forord fra Foucaults egen hånd (1980), som et eksempel på forholdet mellem køn, magt og historie. Ved fødslen blev Herculine bestemt som en pige, men senere blev de efter lægefaglig vurdering bestemt som en mand ved en retssag. Herculines møde med den retslige og lægelige diskursive magt var for Foucault et godt eksempel på, hvordan fastlåsningen af køns kategorier løbende er, og har været, et anliggende i det moderne samfunds institutioner.²³

En af grundene til, at Foucault og *Viljen til viden* i dag står som kanon i kønstænkningen, er nok fordi Foucault udfolder en central skelnen mellem "det naturligt-seksuelle" og "det diskursivt seksuelle":

21 Michel Foucault, *Viljen til Viden, Seksualitetens Historie*, bind I (København: Det lille forlag, 2011), 152.

22 Foucault, *Viljen til Viden*, 89.

23 Michel Foucault, "Introduction" i *Herculine Barbin: Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth-century French Hermaphrodite*, overs. af Richard McDougall (New York: Pantheon, 1980), vii – xvii.

Spørgsmålet om, hvad vi er, stiller vi nu, som følge af en flere århundreder lang tilbøjelighed, til kønnet. Ikke så meget til det naturligt-seksuelle (element af det levendes system, genstandsområde for biologien), som til det historisk-seksuelle eller betydnings-seksuelle, til det diskursivt seksuelle.²⁴

Denne skelnen mellem det, der senere defineres som henholdsvis biologisk og socialt køn, er blevet afgørende for den dominerende strømning inden for kønstænkningen efter Foucault: Den poststrukturalistiske og kønskonstruktivistiske. I denne tradition arbejdes der kritisk med den historiske produktion af kønnet forskel især med fokus på diskurser, symbolik, det kulturelle og sociale. Gennem problematiseringen af kønsforskellen som et resultat af historien, ændrede kønshistorien sig til at handle om at afdække den konstituerende magt i kønnet.

KØNSHISTORIE

I løbet af 1980'erne blev det historiedisciplinære genstandsfelt udvidet fra et kvindehistorisk blik på kvinden og et mål om at genopdage og opspore glemte kvinder til at favne bredere ved at undersøge de historiske relationer mellem køn. Der var ikke tale om at fjerne blikket fra kvinden, men at udvide fokusset, hvilket flere af bidragene til dette nummer er gode eksempler på. Det handlede således om at stille nye spørgsmål til historien og historievidenskaben for dermed at historisere den allerede skrevne historie med afsæt i, hvordan køn gennem historien har været organiserende. Med det retoriske spørgsmål "havde kvinder egentlig en renæssance i Renæssancen?" pegede kønshistoriker Joan Kelly-Gadol på det faktum, at de historiske epoker, vi anvender til at udfolde og undersøge vores historie med, er udtryk for et bestemt kønnet narrativ.²⁵

I 1986 skrev tidligere nævnte Joan W. Scott artiklen: "Gender: A Useful Category for Historical Analysis", som har opnået klassikerstatus inden for kønshistorien. Her undersøgte Scott potentialet for at stille historiske spørgsmål med kønnede

24 Michel Foucault, *Viljen til Viden, Seksualitetens Historie bind I* (København: Det lille forlag, 2011), 84.

25 Joan Kelly-Gadol, "Did Women have a Renaissance?", i *Becoming Visible: Women in European History*, red. Renate Bridenthal, Claudia Koonz og Susan Stuard (Boston: Houghton Mifflin Co., 1987), 175-201.

briller.²⁶ Dvs. at spørge ind til historien – og læse historien – med en bevidsthed om, at køn spiller en afgørende rolle i både fortolkningen og produktionen af historien. Scott gik så langt i artiklen som til at påstå, at historiedisciplinens allerede eksisterende teoritraditioner, der behandlede kønnet ulighed i historieskrivningen, var utilstrækkelige til at forklare uligheden mellem mænd og kvinder gennem historien.²⁷ Det handlede for Scott således om at spørge ind til, hvad køn gør og har gjort – et spørgsmål vi arver i denne indledning og i dette nummer:

Jeg mener ikke, vi skal stoppe med arkiverne eller opgive studiet af fortiden, men vi er nødt til at ændre nogle af de måder, hvorpå vi har arbejdet, nogle af de spørgsmål, vi har stillet. Vi er nødt til at granske vores analysemetoder, afklare vores antagelser og forklare, hvordan vi tror forandring sker. I stedet for at søge efter enkle svar er vi nødt til at forstå processerne, som så tæt indbyrdes forbundne, at de ikke kan forstås løsrevet fra hinanden.²⁸

Scott introducerede således poststrukturalistiske teorier til den kvindehistoriske forskning med inspiration fra Foucault såvel som fra den franske strukturelle lingvistik og dekonstruktivismen. Med dette udgangspunkt kritiserede Scott den dikotomiske tænkning om køn, hvilket samtidig var det, hun operationaliserede som analytiske værktøjer og metode i sin historieskrivning. Det står centralt i Scotts analyse, at køn er en *relationel kategori*. Det vil sige, at 'mand' og 'kvinde' som kategorier både er gensidigt udelukkende og gensidigt afhængige af hinanden. Heri var Scott inspireret af Jaques Derridas dekonstruktion, i hvilken han påpegede, at det maskuline og det feminine var ordnet, ikke kun binært, men også i et hierarki, hvor det maskuline placeres højest. Denne indsigt applicerer Scott i sine historiske undersøgelser, og belyser hvordan dette hierarkiske oppositionspar har konstrueret og konstitueret bestemte idéer gennem historien – f.eks. ift. hvordan figuren 'Adam og Eva' fungerer som et tilgængeligt og historiskladet symbol, hvis struktur gentager sig i en række andre sammenhænge.

26 Joan Scott, "Gender: A Useful Category for Historical Analysis," i *The American Historical Review* vol. 91, nr. 5 (1986): 1053-1075.

27 Scott, "Gender," 1066.

28 Scott, "Gender," 1067.

I forlængelse af Foucault mente Scott, at 'køn' gennem historien er blevet anvendt som en primær måde, hvorpå magtrelationer giver sig diskursivt til kende.²⁹ Fordi køn er et centralt element i sociale forhold baseret på forestillede forskelle, har denne kategori skabt og forstærket allerede meningsbærende sammenhænge. Derfor kan køn anvendes analytisk i belysningen af historiske magtrelationer. For Scott handler denne kønsanalytik dog ikke *kun* om at afdække, hvordan forskelle (eller forestillede forskelle) mellem mænd og kvinder har struktureret en række andre meningssammenhænge. Den handler i høj grad også om, at afdække forskelle internt i kønnene f.eks. mellem forskellige klasser af kvinder. I deres antologi *The Question of Gender* skriver Elizabeth Weed og Judith Butler, at Scott har bidraget med et væsentligt prisme til

[...] at se, hvordan køn opererer i produktionen af umiddelbart urelaterede domæner som klasse, magt, politik og historie selv. For at forstå køn kan vi ikke spørge til dets ontologi. Det er ikke muligt at vide, hvad køn er uafhængig af, hvordan det er produceret og mobiliseret.³⁰

Dette blik for, hvordan køn er en relationel kategori, er omvendt blevet kritiseret for i for høj grad at lægge vægt på det diskursive frem for det historisk-materialistiske potentiale i at skrive kvindehistorie som fortællingen om konkrete kvinders socioøkonomiske og historiske situation.³¹ Dette hænger sammen med en bredere kritik af poststrukturalismen for at forskyde fokus fra konkret, materiel og reel undertrykkelse til identitetskategorier, sprogliggørelse og diskursive forskydninger. I forhold til de historiske discipliner, herunder særligt idéhistorien, vækker Scotts bidrag dog fortsat genklang, fordi hun viser, hvordan køn netop som en idé har fungeret organiserende for andre semantiske felter og idéklynger.

I dette nummer af *Slagmark* bringer vi Daniela Dahls artikel "Om den moderna tidsregimen och Lydia Wahlströms historiska kvinnokategori", der på samme tid kan betegnes som både kvindehistorie og kønshistorie. I artiklen introducerer Dahl

29 Scott, "Gender," 1067.

30 Judith Butler og Elizabeth Weed, "Introduction," i *The Question of Gender: Joan W. Scott's Critical Feminism*, red. Judith Butler og Elizabeth Weed (Bloomington og Indianapolis: Indiana University Press, 2011), 3.

31 Blom, "Kjønn," 27; Christine Stansell, "A Response to Joan Scott," *International Labor and Working Class History*, nr. 31 (1987): 24-29.

den kvindelige historiker Lydia Wahlström, der i 1930'erne bidrog til at skrive den svenske kvindes og den svenske kvindebevægelses historie. Derudover kontekstualiserer Dahl Wahlströms historieskrivning med bestemte hændelser i kvindebevægelsen. Dahl tilbyder derfor en kvindehistorie i en dobbeltforstand ved at historisere kvindehistorikere, der arbejdede med kvindehistorie. Gennem sin analyse af Wahlströms historieskrivning, viser Dahl samtidig, hvordan modernitetens tidsforestillinger påvirkede Wahlströms konstruktion af kvindekategorien som en ekstra-historisk genstand for historisk analyse. I forhold til kønshistorien historiserer Dahl således tidsforestillinger og køns kategorier, der spiller, og har spillet, ind på feministisk historiografi og undersøger, hvordan kvindekategorien som analytisk greb i historieskrivningen selv har en historie.

KØN, MATERIE OG VIDENSKABSHISTORIE

Den feministiske videnskabshistorie opererer ligesom kønshistorien med køn som analytisk greb, dvs. som en organiserende idé for både idéhistorikerens genstand og metode. Hvor en mere klassisk kønshistorie handler om, hvordan køn påvirker klasse, politik, magt, stat eller økonomi, handler feministisk videnskabshistorie om, hvordan køn påvirker videnskabelighed, objektivitet, materie, liv og deslige. Dette fokus peger samtidig også på, hvordan den feministiske videnskabshistorie står i gæld til en foucauldiansk pointe om, at modernitetens opmærksomhed på livet selv samt videnskabernes konseptsistemologi, dvs. den måde kønnet bliver bragt i tale på som et videnskabeligt objekt, også bør historiseres.

Som disciplinær forgrening af kønshistorien udviklede den feministiske videnskabshistorie sig i løbet af 1980'erne i et møde mellem dels historiseringen af videnskabeligheder og videnskaber samt dels den feministiske problematisering af kønsforskellen som ahistorisk. I denne videnskabshistoriske sammenhæng knyttes dette greb ofte til videnskabshistoriker Carolyn Merchants værk *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution* (1980). Merchants argument var, at den videnskabelige revolutions mekanistiske syn på naturen som passiv både feminiserede naturen og naturaliserede kvinden samt dannede historisk grundlag

for mandens herredømme over begge.³² Til trods for at Merchants narrativ i dag fremstår noget skematisk, har hendes værk genereret et fokus på, hvordan idéer om kønsforskel er snævert forbundet til skiftende forestillinger om naturen, kroppen, teknologien og menneskets materielle plads i kosmos.³³

Et særligt prægnant område i den feministiske videnskabshistorie har været historiseringen af livsvidenskabernes kortlægning af livet, materien og kroppen som forekomst i naturen.³⁴ En generel pointe for denne form for historisk epistemologi er, at idéen om naturvidenskabelig objektivitet historisk har været bundet tæt sammen med blandt andet religiøse, politiske og kosmologiske forestillinger. I modsætning til den gængse forestilling om, at den videnskabelige revolution var en modgift til religion, har renæssance- og middelalderhistoriker Katharine Park vist, hvordan religiøse dissektioner i det 14. århundrede dannede baggrund for udviklingen af den anatomiske dissektion i det 16. århundrede. Mens senmiddelalderens religiøse dissektioner drejede sig om at afsløre Guds tilstedeværelse i materien,³⁵ var den tidligt moderne anatomiske dissektion også et forsøg på at kortlægge materiens karaktertræk. Dog ikke kun for at vise Gud i kødet, men også for at besvare naturfilosofiske spørgsmål om naturens sammenhænge. Særligt den naturfilosofiske gåde om reproduktionens processer (hvordan kan liv opstå igen og igen?) optog den tidligt moderne anatomi. Forbindelsen mellem disse to slags dissektioner lå gemt i idéen om, at materien kunne udtrykke verdens inderste sandhed. Samtidigt var begge typer dissektion også kønnede: Den religiøse dissektion fordi kvinders kød i højere grad end mænds blev betragtet som porøse for Guds og Djævelens prægning; den anatomiske fordi kvindens anatomi blev betragtet som en afvigelse fra mandens,

32 Carolyn Merchant, *The Death of Nature. Women Ecology and the Scientific Revolution*, genopt. (1980; genopt. New York: Harper and Row 1989).

33 Karen J. Warren, "The Legacy of Carolyn Merchant's *The Death of Nature*," *Organization and Environment* 11, nr. 2 (1998): 186.

34 Se eksempelvis Michael Stolberg, "A Woman Down to her Bones. The Anatomy of Sexual Difference in the Sixteenth and Early Modern Seventeenth Centuries," *Isis* 94, nr. 2 (2003): 275f; Sarah S. Richardson, "Feminist philosophy of science: history, contributions, and challenges," *Syntheses* 177, nr. 3 (2010): 42; Lynn Hankinson Nelson og Alison Wyllie, "Introduction. Hypatia Special Issue on Feminist Science Studies," *Hypatia* 19, nr. 1 (2004): viii; Madelaine H. Caviness, "Feminism, Gender Studies, and Medieval Studies," *Diogenes* 57, nr. 1 (2010): 30-45.

35 Katharine Park, *Secrets of Women. Gender, Generation and the Origins of Human Dissection* (New York: Zone Books 2006).

dvs. som den anatomi, der overhovedet udtrykte kønsforskellen og dermed grundlaget for reproduktionen.

Parks værk er et eksempel på, hvordan køn i en videnskabshistorisk kontekst er udgjort af dels religiøse, dels naturfilosofiske og dels livsvidenskabelige antagelser om køn, men også af materie og materielle sammenhænge. Hendes arbejde viser også, hvordan undersøgelsespraksisser har været afgørende for, hvordan idéer om køn og kønsforskelle udvikler sig – dette gælder også for andre materielle sammenhænge såsom hermafroditter, menstruationsblod, fødsel og skeletter.³⁶ Omvendt peger Parks værk også på, hvordan køn som bagvedliggende antagelse har haft indflydelse på videnskaben.

Analytisk set deler den feministiske videnskabshistorie udgangspunkt med kønshistorien med hensyn til blikket for, at det maskuline, den maskuline materie og mandens anatomi gennem historien er blevet sat som en standard, som det kvindelige på komplekse måder er blevet undersøgt som en afvigelse fra. Feltet deler også ambitionen om at problematisere kønnet som objektivt givet en gang for alle – både kønnet og objektiviteten må historiseres. Men en sådan historisering af videnskaberne i et kønsperspektiv er samtidig også en afklaring af, hvornår “biologien” og “objektiviteten” bliver brugt som stråmænd eller skydeskiver i nutidige og mere politiske udlægninger af kønshistorien, historien om køn samt oprindelsen af kønsulighed og kønsbias’ oprindelse.

En anden gren af den feministiske videnskabshistorie, der bevæger sig i feltet videnskabsformidling eller folkeoplysning, fokuserer ofte på slutningen af det 19. århundrede og begyndelsen af det 20. århundrede. Denne periode er kendetegnet

36 Se eksempelvis Lorraine Daston og Katharine Park, “The Hermaphrodite and the Order of Nature – Sexual Ambiguity in Early Modern France,” i *Premodern Sexualities* red. Louise Fradenburg og Carla Freccero (London/New York: Routledge 1997), 117-35; Ruth Gilbert, *Early Modern Hermaphrodites. Sex and Other Stories* (New York: Palgrave Macmillan UK 2002); Theresa Braunschneider, “The macroclitoride, the tribade and the woman: configuring gender and sexuality in English anatomical discourse,” *Textual Practices* 13, nr. 3 (1999): 509-32; Ulinka Rublack, “Pregnancy, Childbirth and the Female Body in Early Modern Germany,” *Past & Present* 150, nr. 1 (1996): 84-110; Tara Nummedal, “Corruption, Generation, and the Problem of Menstrua in Early Modern Alchemy,” i *Blood Matters. Studies in European Literature and Thought, 1400-1700*, red. Bonnie Lander Johnson og Eleanor Decamp (Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2018), 111-22; Londa Schiebinger, “Skeletons in the Closet: The First Illustrations of the Female Skeleton in Eighteenth-Century Anatomy,” *Representations*, nr. 14 (1986): 42-82.

ved, at videnskabeligt funderede forestillinger og antagelser om køn vandt samfundsmæssig udbredelse gennem opslagsværker om eksempelvis hygiejne, ægteskabet eller børneopdragelse, der blev publiceret til den brede befolkning. I dette nummer af *Slagmark* bringer vi Øystein Skundbergs artikel "“Legemlig og sjælelig sammenvævet”: Barns kjønnede vesen i oppdragelsesboken *Forældre og Børn* (1902)", som bidrager til netop dette felt. Skundbergs læsning af det populære norske opslagsværk om børneopdragelse *Forældre og Børn* peger på, hvordan gruppen af pædagogiske, medicinske og teologiske fagfolk bag værket opfattede ikke-kropslige og kønnede karakteristika for henholdsvis drenge og piger som et udtryk for uafviselig naturlighed. Samtidig viser Skundberg, hvordan værket alligevel stod i en skillevej mellem ældre idéer om kønnenes iboende karaktertræk og begrænsninger på den ene side samt nyere idéer om komplementaritet på den anden.

BUTLER, DET PERFORMATIVE KØN OG KØNSBALLADEN

Problematiseringen af kønnets biologi og de biologiske videnskaber i kønshistorien har sit modstykke i kønstænkningen hos filosofen og litteraten Judith Butlers problematisering af kønnet. Som nævnt flere steder allerede er Judith Butler en central person i kønstænkningen, og hendes værker har haft enorm indvirkning både på kønsspørgsmålet, men også på en række andre områder. Derfor er et ophold ved Butler og hendes kønstænkning uundgåelig, når man forsøger at genskrive kønstænkningens historie om sig selv. Hendes kanoniserede værk *Gender Trouble* (1990) undersøger kønnets indstiftelse i den sociale virkelighed som en *tilsyneladende* kendsgerning, og gennem denne skildring bliver det særlige forhold mellem køn og historie relevant i flere henseender.

Butlers kongstanke er, at kønnet er *performativt* i modsætning til *ekspressivt*. Heri tager hun afsæt i en direkte videreudvikling af Beauvoirs berømte anti-essentialistiske tilblivelsesdiktum "Man fødes ikke som kvinde – man bliver det."³⁷ Med kønnets performativitet mener hun netop, at kønnets virkelighed ikke har nogen

37 Beauvoir, *Det andet Køn. Erfaringer og oplevelser*, Bd. II (København: Gyldendal, 2019), 15; Judith Butler, "Performative Acts and Gender Constitution: An essay in Phenomenology and Feminist Theory," *Theatre Journal* 40, nr. 4 (1988): 519; Judith Butler, "Sex and Gender in Simone de Beauvoir's Second Sex," i *Simone de Beauvoir: Witness to a Century*, *Yale French Studies*, nr. 72 (1986): 35-49.

ontologisk status. Det skal snarere forstås som en tilblivelse gennem optræden eller handling.³⁸ Med Butlers egne ord er: “[...] sådanne handlinger, gestusser, opførsler [enactments] [...] generelt fortolket, *performative* i det henseende, at essensen eller identiteten, som de ellers påstår at udtrykke, er fabrikationer, der er fremstillet og opretholdt gennem kropslige tegn og andre diskursive midler.”³⁹ De performative, kønnede handlinger skaber selv den essens, som de foregiver blot at udtrykke – ikke med det samme, på en gang, men gennem evindelige gentagelser af sociosymbolsk adfærd; af et sæt af bestemte kropsliggjorte gestikker, positurer, handlinger, udsigelser og hverdagslige måder, hvorpå kønnet dels er i, dels tilegner sig verden. Der er ikke noget selvstændigt, førhistorisk, objektivt eller ‘naturligt’ køn, som de kønnede handlinger bekræfter eller udtrykker. Disse handlinger *er* simpelthen, hvad kønnet *er*; kønnet er altså ikke årsagen til disse handlinger, tværtimod er det en konsekvens af den *historiske gentagelse* af dem.⁴⁰ Netop idéen om gentagelsen er nøglen til at forstå, hvordan køn for Butler er historisk betinget:

De regler, der styrer begribelig identitet [...] opererer gennem *gentagelse*. [...] Subjektet er ikke determineret af disse regler, gennem hvilke det er fremkaldt, fordi tilkendegivelse *ikke er en indstiftende handling, men snarere et reguleret gentagelsesforløb*, der både skjuler sig selv og håndhæver dets regler [...]⁴¹

For Butler har mennesket kun adgang til materien via ideologien, dvs. det sprogligt-diskursive.⁴² Biologiens sprogliggørelse af kønnet som natur er ingen undtagelse. Idéen om *sex*, dvs. biologisk køn, er kendetegnet ved at naturalisere sig selv gen-

38 Judith Butler, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, genopt. (1990; genopt. New York/London: Routledge Classics 2007), 185.

39 Butler, *Gender Trouble*, 185.

40 Alenka Zupančič, “Sexual Difference and Ontology,” 2012, <https://www.e-flux.com/journal/32/68246/sexual-difference-and-ontology/>, tilgået d. 8. Juni, 2021.

41 Butler, *Gender Trouble*, 198.

42 Heri er hun inspireret af blandt andre Foucault og Louis Althusser. Se eksempelvis Judith Butler, *The psychic life of power: Theories in subjection* (Stanford: Stanford University Press, 1997), 106; Louis Althusser, “Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes Towards an Investigation.),” i *Essays on Ideology*, Louis Althusser (London: Verso 1984), 32-60; Noela Davis, “Subjected Subjects? On Judith Butler’s Paradox of Interpellation,” *Hypatia. A Journal of Feminist Philosophy* 27, nr. 4 (2012): 881-97.

nem gentagelsen af kønnede handlinger som en stum, prækulturel størrelse, som afventer betydning.⁴³ Det er ifølge Butler gennem gentagelsen, at det biologiske køn bliver fremkaldt som “det ægte”, “det faktiske” eller det legemlige fundament for *gender*, dvs. det sociale køns kulturelle inskriptioner.⁴⁴ Der er ikke tale om en banal afvisning af kroppens materielle dimensioner, men snarere en gentænkning af forholdet mellem materie og mening. Eksempelvis giver ‘hunkøn’ således kun mening i en bestemt historisk ladet og kønsideologisk sammenhæng, som sætter hankøn og hunkøn som binære, faktisk-biologiske, oppositioner.

Butlers udpegning af gentagelsen som ideologiens historiske betingelse viser os altså, at det, der tilsyneladende er før-historisk, lige netop er en historisk specifik kultivering af kroppe. Det har den konsekvens, at historien forstået som et forløb af ideologisk gentagelse, også kan tænkes som noget, der kontinuerligt kan forskydes – til trods for at gentagelsen virker stabiliserende. En historisering af kønnet og en kønnet historie gælder derfor om at fremmane kønnede magtrelationer for at sandsynliggøre, at de nedarvede kønnede skemaer undergraves gennem subversiv handling, der bryder gentagelsens forløb. Videre endnu har Butlers opgør med essens samt hendes problematisering af biologisk-ideologisk naturalisering af køn også bidraget til en pluralisering af køn overhovedet. Dvs., at spørgsmål om *andre* køns historie er blevet relevante at stille; spørgsmål som hvordan er disse køn kommet til syne, hvornår og i hvilke sammenhænge, og hvad har deres historiske vilkår for identitetsskabelse været ikke mindst i relation til de normative kontekster, de var og er en del af.

ANDRE ANDETHEDER OG SKÆVVRIDNINGER

Disse nye spørgsmål om køn, som Butlers tænkning banede vejen for, bevægede sig i særlig høj grad hinsides mand-kvinde-dikotomien og rettede fokus på de måder, ikke-normative køn gennem historien er blevet usynliggjort. Den historiske synliggørelse var samtidig til en hvis grad et politisk projekt, der handlede om at etablere de rette vilkår for at forskyde ellers fastlåste kategorier. I tillæg til denne åbning af feltet var 1980'ernes og 1990'ernes feministiske forskningstraditioner også ophav til,

43 Butler, 202.

44 Butler, 199.

vidne til og selv genstand for en række (interne) kritikker af kønstænkningen. Den problematisering af historieskrivningen som *his-story*, som kvinde- og kønshistorien formulerede, blev yderligere udvidet og gentænkt både i henhold til de feministiske teories genstandsfelt samt historieskrivningens aktørkategorier. Et eksempel på en sådan problematiserende udvidelse er den kritik af kategorien 'kvinde', som den amerikanske, sorte feminisme såvel som den postkoloniale og globale feminisme opsatte. I kritikken pegede disse feminismer på, at 'kvinde' optræder som universelt til trods for, at den egentlig er baseret på en bestemt situeret erfaringsverden: nemlig den hvide, vestlige middelklassekvindes.⁴⁵ Angela Davis påpegede eksempelvis, at den amerikanske suffragette-bevægelse ikke inkluderede kampen for slavejorte kvinders stemmeret.

Denne udvidelse af historiens genstandsfelter og aktørkategorier resulterede i (gen)opdagelsen af tidligere marginaliserede aktører og nye analysestrategier i de historiske discipliner, ligesom den bidrog med kritiske spørgsmål til den allerede skrevne historie. Et eksempel på denne kontinuerlige udvidelse af historiens genstandsfelter og aktørkategorier er indførelsen af de amerikanske "historiemåneder". I 1970, som følge af en række sorte studenterforeningernes aktivistisk-politiske arbejde, blev februar-måned institutionelt udråbt som "Black History Month" i USA. I 1987 blev marts-måned udråbt til "Women's History Month", mens oktober senere, i 1994, blev udråbt som "LGBT's History Month". Ambitionen med disse historiemåneder var, og er, at flytte temaer og narrativer fra marginen af historien til historieskrivningens centrum. På trods af denne udvidelse kan man både stille spørgsmålstejn ved, hvad der sker resten af året, og hvad sker der, hvis man ikke passer ind i disse marginkategorier? Sidstnævnte er både et intersektionelt og et queerteoretisk spørgsmål, og det er disse to analytiske traditioner, som nutidens historiske spørgsmål om andethed og marginalisering især udspringer af.

Intersektionel teori blev udviklet blandt andre af Kimberlé Crenshaw med artiklen "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique

45 Se eksempelvis: Angela Y. Davis, *Woman, Race, Class* (London: Penguin Books, 2019[1981]); bell hooks, *Ain't I a Woman?* (Boston MA: South End Press, 1981); Audre Lorde, *Sister Outsider: Essays and Speeches* (Berkeley CA: Crossing Press, 1984); Gayatri Chakravorty Spivak, "Can the Subaltern Speak?", i *Marxism and the Interpretation of Culture*, red. af Cary Nelson og Lawrence Grossberg (Basingstoke: Macmillan Education, 1988), 271-313; Chandra Talpade Mohanty, "Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses" *Boundary 2*, 12/13 (1984): 333-58.

of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics” (1989). Teorien forholder sig til overlappende identitetskategorier såsom køn, race, klasse, etnicitet, seksualitet, religiøst tilhørsforhold osv. – både ved at kritisere forestillede homogene kategorier som f.eks. ‘mand’, ‘sort’ eller ‘bøsse’ og ved at arbejde med, hvordan disse kategorier kan forstærke hinanden eller gensidigt forandre hinandens indhold.⁴⁶ Crenshaws berømte eksempel om arbejdspladssagen *DeGraffenreid vs. General Motors* viser, hvordan sorte kvinders møde med kombineret race- og kønsdiskrimination overses, fordi præmisserne for, hvad der defineres som racisme på den ene side og sexismen på den anden byggede på henholdsvis sorte mænds og hvide kvinders erfaringer. Som Crenshaw skriver: ”I dette perspektiv er sorte kvinder kun beskyttet for så vidt, at deres erfaringer falder sammen med én af de to grupper.”⁴⁷ Intersektionel analyse fokuserer således på, hvordan kvinden ikke er den eneste *Anden*, samt hvordan køn som andethed er knyttet til andre andetheder. I den forstand er intersektionel feminisme i tråd med den (selv)kritik af kategorier, som feministisk tænkning blandt andet også selv er, og har været, ophav til. Vi har desværre ikke modtaget bidrag, der behandler ‘andethedernes spændingsfelt’ i et historisk perspektiv, eller som på anden vis historiserer allerede skrevet historie gennem et intersektionelt blik.

46 Begrebsmæssigt udviklet af Kimberlé Crenshaw i “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics,” *University of Chicago Legal Forum*, nr. 1, artikel 8 (1989): 139-67 og “Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence against Women of Color,” *Stanford Law Review* 43, nr. 6 (1991): 1241-99. Andre teoretikere der er stærkt forbundet til teorien og teoriudviklingen er eksempelvis: Patricia Hill Collins, “The Tie that Binds: Race, Gender, and U.S. Violence,” i *Ethnic and Racial Studies* 21, nr. 5 (1998): 918-938; Patricia Hill Collins og Silma Bilge, *Intersectionality (Key Concepts)* (Cambridge, UK: Polity Press, 2016); Patricia Hill Collins og Margaret Andersen, red., *Race, Class and Gender: An Anthology* (Belmont, Calif: Wadsworth, 1992); Combahee River Collective, “The Combahee River Collective Statement,” (1977) genopt. i *How We Get Free. Black Feminism and the Combahee River Collective*, red. Keenga-Yamahtta Taylor (Chicago, IL: Haymarket Books, 2017), 15-27; Nira Yuval-Davis, *The Politics of Belonging. Intersectional Contestations* (London: Sage Publications Ltd, 2011); Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation* (London: Sage Publications Ltd, 1997); Nira Yuval-Davis, *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-racist Struggle* (London/New York: Routledge, 1992); Nira Yuval-Davis, *Woman-Nation-State* (New York: Palgrave Macmillan, 1989). Se også Avtar Brah og Ann Phoenix, “Ain’t I a Woman? Revisiting Intersectionality,” *Journal of International Women’s Studies* 5, nr. 3 (2004): 75-86.

47 Crenshaw, “Demarginalizing,” 143.

Med begrebet *queer* kritiserede man det normative, de etablerede kategorier samt kategorisering i det hele taget. Queerteori handlede således om et skabe et analytisk rammeværk, der kunne favne alle dem og alt det, der ikke kan eller vil kategoriseres. Queerteori bygger videre på bøsse- og lesbiske studier såvel som på Butlers og Foucaults magtkritikker, og er i stor grad præget af at være formuleret i konteksten af aids-epidemien i 1980'erne og 1990'erne. I dette temanummer bringer vi to artikler, der indskrives sig i denne teoriudviklingshistorie. Både Joachim Aagaard Friis og Niels Nyegaard giver os i deres artikler et solidt overblik over queer-begrebets prægning af det historiske felt, men i to forskellige kontekster.

Friis' artikel "Queer temporalitet: et forskningshistorisk rids" tager afsæt i en amerikansk queerteoretisk kontekst og den såkaldte temporale vending inden for queerteori. Argumentet i artiklen lyder, at aids-epidemien påvirkede 'queer-miljøets' forståelse af tid. Friis kontekstualiserer disse queer tidsforståelser med afsæt i en læsning af Moishe Postones og Walter Benjamins kritikker af kapitalistisk tid. I artiklens sidste del udfolder Friis tre centrale queerteoretikeres, Jack Halberstams, José Muñoz' og Lee Edelmans, temporalitetsbegreber. Artiklen er således både en god introduktion til queerteori som sådan, og en udlægning af queertænkningens forhold til og kritik af tid, tidslighed og historie i den senkapitalistiske postmoderinitet.

Nyegaard kortlægger i sin artikel "At skrive queer historie" queer-begrebets disciplinære indflydelse på og reception i dansk historieskrivning. I artiklen udlægger Nyegaard både det teoretiske rammeværk og centrale queeteorier med henblik på at vise, hvordan dansk historieskrivning i perioden efter år 2000 har behandlet køn og seksualitet. Gennem tre karakteristiske queerteoretiske elementer, henholdsvis anti-essentialisme, normativitetskritik samt kategoriseringskritik, indplacerer Nyegaard en række historikeres arbejder med køn og seksualitet i nyere dansk historieforskning. Artiklen giver os derfor en indføring i, hvordan det queerteoretiske bidrag er kommet til udtryk i en dansk kontekst, ligesom den giver et billede af, hvordan aktørfelter og historisk interessante sammenhænge er blevet udvidet i henhold til køn, krop og seksualitet.

AFSLUTNING

Denne indlednings fremvisning af forskellige tilgange til forholdet mellem køn og historie er ikke udtømmende, men giver forskellige bud på udgangspunkter for at undersøge dette forhold. Spørgsmålet om, hvordan køn og historie hænger sammen er ligeså enigmatisk, som det er mangfoldigt. Når vi i indledningen fremstiller den påstand, at kønnet har en historie, og at historien er kønnet, så er det netop for at favne dobbeltheden i spændingen mellem køn og historie. På den ene side vedbliver kønnets betydning med at være et spørgsmål af historisk karakter, dvs. et spørgsmål om, hvordan kønnenes indbyrdes historie kunne have været anderledes, men ikke blev det, og hvilke konsekvenser det har for fremtiden. På den anden side er køn i denne forstand også en organiserende idé, der påvirker hvordan historie, samfund og selvet kan tænkes, forestilles og praktiseres. Eller sagt på en anden måde: Kønnenes betydning er et uafklaret spørgsmål, der bliver ved med at trænge sig på.

For at komme nærmere, hvad det betyder, og har betydet, at opstille kønsspørgsmålet, har vi i denne indledning skildret udviklingen af forholdet mellem kønstænkningen og kønshistorien. Vi har fokuseret på disse to forskningsstrenger, fordi vi i dette overlap finder idéhistorien. Som professor i idéhistorie Mikkel Thorup skriver: "Kønsidéhistorie handler såvel om at afdække de historisk foranderlige måder, køn er blevet forstået, såvel som de måder alt muligt andet er blevet forstået højlødt eller tavst igennem køn."⁴⁸ Han fremhæver ligeledes, at kønsperspektivet ikke har stået stærkt i den traditionelle idéhistoriske analyse, men at dette er ved at ændre sig.⁴⁹ Dette nummer af *Slagmark* taler også ind i denne diskussion.

Det er vigtigt at påpege, at der i kønshistoriens historie ikke er tale om en simpel, lineær udvikling, hvor kvindehistorien bliver overtaget af kønshistorien, som derefter bliver overtaget af queer-historie. Det samme gælder for kønstænkningen. Der er snarere tale om en løbende, kritisk udvikling af felter og metoder, hvor analytiske begreber bliver skærpede og nuancerede – hvilket bidrager til en voksende

48 Mikkel Thorup, "Indledning," i *Kønnets idéhistorie* red. Mikkel Thorup (Aarhus/København: Baggrund, 2020), 10.

49 Se eksempelvis Thorup, "Indledning"; Rosalind Rosenberg, "Twentieth Century Intellectual History: Women and Gender," *Intellectual History Newsletter* vol. 9 (1987): 22-29; Hilda L. Smith, "Women Intellectuals and Intellectual History: their paradigmatic separation." I *Women's History Review* vol. 16, nr. 3 (2007): 353-68.

historisk bevidsthed. De forskellige forgreninger er tæt sammenfiltret i parallelle, overlappende og interagerende spor, og der er sjældent tale om kun det ene eller det andet blik. Dette temanummers bidrag er gode eksempler herpå, ligesom de er gode eksempler på, hvordan undersøgelsen af kønnet som historisk og historien som kønnet kan udfolde sig på meget forskellige måder. Fælles for bidragene er dog dette: At de ikke tager samtidens kønsforestillinger for givet eller for selvfølgelig, hvilket bidrager til bevidstheden om kønnets historiske reservoir.

Rigtig god læselyst!

BIBLIOGRAFI

- Althusser, Louis. "Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes Towards an Investigation.)." I *Essays on Ideology*, Louis Althusser, 32-60. London: Verso 1984.
- Beauvoir, Simone de. *Det andet Køn. Kendsgeneringer og myter*, Bd. I. Oversat af Karen Stougaard Hansen og Mette Olsen. København: Gyldendal, 2019.
- . *Det andet Køn. Erfaringer og oplevelser*, Bd. II. Oversat af Karen Stougaard Hansen og Mette Olsen. København: Gyldendal. 2019.
- Bebel, August. *Die Frau und der Sozialismus*. Bonn: J.H. Dietz, 1994. Udgivet første gang i 1879.
- Blažević, Dunja. "Jakten på et fagfelt: den skandinaviske kvinde- og kønnshistoriens fremvekst i skjæringsfeltet mellem historieforskning og kvinde- og kønnforskning." Ph.d. afhandling, Universitetet i Bergen, 2015.
- Blom, Ida. "Kjønn som analysekategori i historisk forskning." I *Køn i historien*, redigeret af Agnes S. Arnórsdóttir og Jens A. Krasilnikoff, 13-43. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2004.
- Brah, Avtar og Ann Phoenix. "Ain't I a Woman? Revisiting Intersectionality." *Journal of International Women's Studies* 5, nr. 3 (2004): 75-86.
- Braunschneider, Theresa. "The macroclitoride, the tribade and the woman: configuring gender and sexuality in English anatomical discourse." *Textual Practices* 13, nr. 3 (1999): 509-32. <https://doi.org/10.1080/09502369908582353>
- Butler, Judith. "Performative Acts and Gender Constitution: An essay in Phenomenology and Feminist Theory." *Theatre Journal* 40, nr. 4 (1988): 519-31. <https://doi.org/10.2307/3207893>
- . "Sex and Gender in Simone de Beauvoir's Second Sex." *Simone de Beauvoir: Witness to a Century*, *Yale French Studies*, nr. 72 (1986): 35-49. <https://doi.org/10.2307/2930225>

- . *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Genoptrykt. New York/London: Routledge, 2007 [1990].
- . *The psychic life of power: Theories in subjection* (Stanford: Stanford University Press, 1997)
- Butler, Judith og Elizabeth Weed. "Introduction." I *The Question of Gender: Joan W. Scott's Critical Feminism*, redigeret af Judith Butler og Elizabeth Weed, 1-8. Bloomington og Indianapolis: Indiana University Press, 2011.
- Caviness, Madelaine H. "Feminism, Gender Studies, and Medieval Studies," *Diogenes* 57, nr. 1 (2010): 30-45. <https://doi.org/10.1177/0392192110369441>
- Collins, Patricia Hill. "The Tie that Binds: Race, Gender, and U.S. Violence." I *Ethnic and Racial Studies* 21, nr. 5 (1998): 918-938. <https://doi.org/10.1080/014198798329720>
- Collins, Patricia Hill og Margaret Andersen, red. *Race, Class and Gender: An Anthology*. Belmont, Calif: Wadsworth, 1992.
- Collins, Patricia Hill og Silma Bilge. *Intersectionality (Key Concepts)*. Cambridge, UK: Polity Press, 2016.
- Combahee River Collective. "The Combahee River Collective Statement." Genoptrykt i *How We Get Free. Black Feminism and the Combahee River Collective*, redigeret af Keenga-Yamahtta Taylor, 15-27. Chicago, IL: Haymarket Books, 2017. Udgivet første gang i 1977.
- Crenshaw, Kimberlé. "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics." *University of Chicago Legal Forum*, nr. 1, artikel 8 (1989): 139-67.
- . "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence against Women of Color." *Stanford Law Review* 43, nr. 6 (1991): 1241-99. <https://doi.org/10.2307/1229039>
- Daston, Lorraine og Katharine Park. "The Hermaphrodite and the Order of Nature – Sexual Ambiguity in Early Modern France." I *Premodern Sexualities*, redigeret af Louise Fradenburg og Carla Freccero, 117-35. London/New York: Routledge, 1997.
- Davis, Angela Y. *Woman, Race, Class*. London: Penguin Books, 2019. Udgivet første gang af Random House Inc., 1981.
- Davis, Noela. "Subjected Subjects? On Judith Butler's Paradox of Interpellation." *Hypatia. A Journal of Feminist Philosophy* 27, nr. 4 (2012): 881-97. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2012.01285.x>
- Engels, Friedrich. *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*. Hofenberg, 2017. Udgivet første gang i 1884.

- Engelstoft, Lauritz. *Forsøg til en Skildring af Qvindekjønnets Huuslige og Borgerlige Kaar hos Skandinaverne før Christendommens Indførelse*. Kjøbenhavn: Gyldendal, 1799.
- Foucault, Michel. *Viljen til Viden, Seksualitetens Historie*. Bd. I. København: Det lille forlag, 2011.
- . "Introduction." I *Herculine Barbin: Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth-century French Hermaphrodite*, oversat af Richard McDougall, vii – xvii. New York: Pantheon, 1980.
- Gade, Bente og Rikke Sanderhoff. "Fra Beauvoir til Butler." *Kvinder, Køn & Forskning*, nr. 2 (1999).
- Gilbert, Ruth. *Early Modern Hermaphrodites. Sex and Other Stories*. New York: Palgrave Macmillan UK, 2002. <https://doi.org/10.1057/9780230510227>
- Hansen, Kirsten Grønæk et. al., red. *Er der spor? Feminisme, aktivisme og kønsforskning gennem et halvt århundrede*. København: Frydenlund Academic, 2012.
- Hagemann, Gro. *Feminisme og historieskrivning. Inntrykk fra en reise*. Oslo: Universitetsforlaget, 2003.
- Harbsmeier, Michael. "World Histories Before Domestication. The Writing of Universal Histories, Histories of Mankind and World Histories in Late Eighteenth Century Germany." *Culture and History*, nr. 5 (1989): 93-131.
- hooks, bell. *Ain't I a Woman?*. Boston MA: South End Press, 1981.
- Hunt, Lynn. "Modernity and History." I *Measuring Time, Making History*, 47-91. Budapest: Central European University Press, 2012.
- . *Writing History in the Global Era*. New York/London: W.W. Norton & Company, 2014.
- Kelly-Gadol, Joan. "Did Women Have a Renaissance?" I *Becoming Visible: Women in European History*, redigeret af Renate Bridenthal, Claudia Koonz, and Susan Stuard, 175-201, 2. udgave. Boston: Houghton Mifflin Co., 1987.
- Lehmann, William C. *John Millar of Glasgow 1735-1801: His Life and Thought and his Contributions to Sociological Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1960.
- Lorde, Audre. *Sister Outsider: Essays and Speeches*. Berkeley, CA: Crossing Press, 1984.
- Meiner, Christoph. *History of the Female Sex: Comprising a View of the Habits, Manners, and Influence of Women, among all Nations, from the Earliest Ages to the Present Time*, fire bind. oversat af Frederic Shoberl. London: Henry Colburn, 1808. Udgivet første gang 1788-1800.
- Merchant, Carolyn. *The Death of Nature. Women Ecology and the Scientific Revolution*. Genoptrykt. New York: Harper and Row 1989 [1980].
- Mill, John Stuart. *On the Subjection of Women*. Scotts Valley: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2017. Udgivet første gang 1869.

- Millar, John. *The Origin of the Distinction of Ranks*. Ingen redigering. Indianapolis: Liberty Fund, 2012. Udgivet første gang 1771.
- Mohanty, Chandra Talpade. "Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses." *Boundary 2*, 12/13 (1984): 333-58. <https://doi.org/10.2307/302821>
- Nelson, Lynn Hankinson og Alison Wyllie. "Introduction. Hypatia Special Issue on Feminist Science Studies." *Hypatia. A Journal of Feminist Philosophy* 19, nr. 1 (2004): vii-xiii. <https://doi.org/10.1353/hyp.2004.0009>
- Nummedal, Tara. "Corruption, Generation, and the Problem of Menstrua in Early Modern Alchemy." *Blood Matters, Studies in European Literature and Thought, 1400-1700*, redigeret af Bonnie Lander Johnson og Eleanor Decamp, 111-22. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2018. <https://doi.org/10.9783/9780812295092-008>
- Park, Katharine. *Secrets of Women. Gender, Generation and the Origins of Human Dissection*. New York: Zone Books, 2006.
- Richardson, Sarah S. "Feminist philosophy of science: history, contributions, and challenges." *Syntheses* 177, nr. 3 (2010): 337-62. <https://doi.org/10.1007/s11229-010-9791-6>
- Rosenberg, Rosalind. "Twentieth Century Intellectual History: Women and Gender." *Intellectual History Newsletter* vol. 9 (1987): 22-29.
- Rublack, Ulinka. "Pregnancy, Childbirth and the Female Body in Early Modern Germany." *Past & Present* 150, nr. 1 (1996): 84-110. <https://doi.org/10.1093/past/150.1.84>
- Schanz, Hans-Jørgen. "Modernitet." I *50 idéer der ændrede verden*, redigeret af Hans-Jørgen Schanz, 165-170. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2014.
- Schiebinger, Londa. "Skeletons in the Closet: The First Illustrations of the Female Skeleton in Eighteenth-Century Anatomy." *Representations*, nr. 14 (1986): 42-82. <https://doi.org/10.2307/2928435>
- Scott, Joan Wallach. "Gender: A Useful Category for Historical Analysis," *The American Historical Review* vol. 91, nr. 5 (1986): 1053-75. <https://doi.org/10.2307/1864376>
- . "Women's History." I *Gender and the Politics of History*, 15-27. New York: Columbia University Press, 1999.
- Smith, Hilda L. "Women Intellectuals and Intellectual History: their paradigmatic separation." I *Women's History Review* vol. 16, nr. 3 (2007): 353-68. <https://doi.org/10.1080/09612020601022246>
- Stansell, Christine. "A Response to Joan Scott." *International Labor and Working Class History*, nr. 31 (1987): 24-29. <https://doi.org/10.1017/S0147547900004087>
- Stolberg, Michael. "A Woman Down to her Bones. The Anatomy of Sexual Difference in the Sixteenth and Early Modern Seventeenth Centuries," *Isis* 94, nr. 2 (2003): 274-99. <https://doi.org/10.1086/379387>

- Spivak, Gayatri Chakravorty. "Can the Subaltern Speak?" I *Marxism and the Interpretation of Culture*, redigeret af Cary Nelson og Lawrence Grossberg, 271-313. Basingstoke: Macmillian Education, 1988. https://doi.org/10.1007/978-1-349-19059-1_20
- Thorup, Mikkel. "Indledning." I *Kønnets idéhistorie* redigeret af Mikkel Thorup, 7- 46. Aarhus/København: Baggrund, 2020.
- Warren, Karen J. "The Legacy of Carolyn Merchant's The Death of Nature." *Organization and Environment* 11, nr. 2 (1998): 186-88. <https://doi.org/10.1177/0921810698112005>
- Yuval-Davis, Nira. *The Politics of Belonging. Intersectional Contestations*. London: Sage Publications Ltd, 2011. <https://doi.org/10.4135/9781446251041>
- . *Gender and Nation*. London: Sage Publications Ltd, 1997.
- . *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-racist Struggle*. London/New York: Routledge, 1992.
- . *Woman-Nation-State*. New York: Palgrave Macmillan, 1989.
- Zupančič, Alenka. "Sexual Difference and Ontology." 2012. Sidst tilgået d. 8. juni 2021. <https://www.e-flux.com/journal/32/68246/sexual-difference-and-ontology/>